

Ο Φιλελληνισμός στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία

Φιλελληνική Λογοτεχνία

Της Λουκίας Δρούλια

Γαλλικός ρομαντισμός και Ελληνική Επανάσταση

Της Χρυσής Καρατσινίδου

Ο Φοριέλ και τα δημοτικά τραγούδια

Του Αλέξη Πολίτη

Γερμανικός φιλελληνισμός

Της Μαριλίζας Μπτσού

Ρομαντικός φιλελληνισμός στην Αγγλία

Της Αικατερίνης Δούκα-Καρπίτογλου

Ρωσικές αντιτύψεις του ελληνικού αγώνα

Της Σόνιας Ιλίνσκιγια -
Αλεξανδροπούλου

Απήχηση στον φιλολογικό κόσμο της Ιταλίας

Των Φοίβου Γκικόπουλου
και Γιάννη Τσόλκα

Εξώφυλλο

«Αλληγορία της σκλαβωμένης Ελλάδας», 1822. Υδατογραφία του Γουίλιαμ Τέρνερ, εμπνευσμένη από το ποίημα «Ο Γκισούρ» του Λόρδου Βύρωνα. Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών (Βούρου-Ευταξία).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Φιλελληνική

▲ Ανάμεσα στις φιλόχαιες φωνές που ξεχωρίζουν στη διάρκεια του 18ου αι. ο Βολταίρος δεν δημοσιεύει μεν λογοτεχνικό κείμενο, αλλά στην πυκνή αλληλογραφία του, ιδίως στις επιστολές του προς την Αικατερίνη Β΄ της Ρωσίας, μνημονεύει συχνά το θέμα της Ελλάδος.

Λογοτεχνία

► Ο βασιλιάς Λουδοβίκος Α΄ της Βαυαρίας (1824-1848) σε πορτρέτο του Ζόζεφ Στίλερ. Λάτρης της κλασικής τέχνης, είναι ο μόνος από τους Ευρωπαίους ηγεμόνες που τάχθηκε ανοιχτά με τον αγώνα των Ελλήνων. Τιμώντας τη φιλελληνική του στάση η πόλη της Αθήνας έδωσε το 1884 σε πλατεία το όνομά του. Ποιος όμως τη θυμάται; Ξεχάστηκε. Ένας ερωτόλητος βασιλιάς ήταν, να διασώζουμε και το όνομά του; Πρόκειται πάντως για την πλατεία Κοιζιά ή Δημαρχείον σήμερα.

Της **ΛΟΥΚΙΑΣ ΔΡΟΥΛΙΑ**

Ιστορικού δ. φ. – Ομότιμης Διευθύντριας
Ερευνών του Ινστιτούτου
Νεοελληνικών Ερευνών (ΕΙΕ)

Η ΟΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑ του φιλελληνισμού, του φιλελληνικού κινήματος ειδικότερα, θα μπορούσε επιγραμματικά να προσδιοριστεί σαν μια εναλλασσόμενη έκφραση θαυμασμού και αποδοκμασίας, ενθουσιασμού και απογοήτευσης, έξαρσης και καταλαλιάς, για να φτάσει μάλιστα κάποτε να γίνει λόγος και για «μισελληνισμό». Και οι δύο εκφάνσεις του ενδιαφέροντος για τον ελληνισμό, η θε-

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΚΩΣΤΗΣ ΛΙΟΝΤΗΣ

τική και η αρνητική, ο φιλελληνισμός και ο λεγόμενος μισελληνισμός, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι υπήρξαν χρήσιμες για τον ίδιο τον ελληνισμό. Είτε τονώνοντας το ηθικό του και συμβάλλοντας στην επιμονή του για αίσιο τέλος του απελευθερωτικού του αγώνα, είτε προτρέποντας τους Έλληνες, μέσα από την κριτική, να αντιμετωπίσουν την πραγματικότητα απαλλαγμένοι από το βάρος της πολιτισμικής κληρονομιάς που είχαν επωμιστεί. Βάρος υπέρογκο, κατά τον Edmond About, ο οποίος περιγράφοντας τη σύγχρονη Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα είχε από νωρίς διαπιστώσει ότι «Στην Ελλάδα, το παρελθόν θα αδικεί πάντοτε το παρόν» (En Grèce, le passé fera toujours tort au

présent!). Παρελθόν - παρόν, as πούμε Ελλάδα μύθος - Ελλάδα πραγματικότητα. Αυτά στον 19ο αιώνα.

Σεβασμός για το όνομα

Όμως τα πράγματα δεν αντιμετωπιζόνταν πάντοτε με αυτόν τον τρόπο. Μάλλον αντιμετωπιζόνταν πολύ διαφορετικά στον 18ο αι., τον αιώνα του Διαφωτισμού που κύριο γνώρισμά του ήταν η επιστροφή προς την αρχαιότητα. «Αυτοί οι υπόδουλοι δεν ήταν μόνον άνθρωποι, ήταν οι απόγονοι των Ελλήνων και ο σεβασμός μου για το όνομά τους βάραινε παραπάνω στη σκέψη μου την κατάπτωσή τους...», θα σημειώσει ο Γάλλος πρέσβης και περιηγητής Choiseul-Gouffier στον Προεισαγωγικό Λόγο (Discours Préliminaire) του ταξιδιωτικού του έργου Voyage pittoresque de la Grèce, (τ. Α΄, 1783). Με αυτή τη λιτή πρόταση ο Choiseul-Gouffier εκφράζει ανάγλυφα τη δυτικοευρωπαϊκή οπτική απέναντι στους σύγχρονους κατοίκους της κλασικής γης. Η ονομασία και μόνο –Ελλάδα, Έλληνες– ανακαλεί στη μνήμη τους τον αρχαιοελληνικό κόσμο και ό,τι αυτός σηματοδοτούσε στα χρόνια εκείνα για τους πνευματικούς ανθρώπους, τους θρεμμένους στα νάματα της κλασικής παιδείας, τους θαμνωμένους από τις ανασκαφικές αποκαλύψεις της Κάτω Ιταλίας. Τότε οι Έλληνες, σε κατάσταση δουλείας, δεν «βλάπτονται». Αντίθετα μάλιστα, «ωφελούνται», αφού ως «απόγονοι» επισύρουν τη φιλοπεριέργεια, το ενδιαφέρον, τον οίκτο και, τελικά, την υποστήριξη στο εθνικό τους θέμα. Το περιηγητικό ρεύμα, προς την Ανατολή αρχικά και τους ελληνικούς τόπους αργότερα, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην όλη επικοινωνία και πληροφόρηση.

Στο διεθνές προσκήνιο

Βέβαια, σε αυτήν τη σταδιακή πορεία δεν παρέμειναν αμέτοχοι και αδρανείς οι ίδιοι οι Έλληνες. Χάρη στις διεθνείς συγκυρίες –as θυμηθούμε τις θετικές επιπτώσεις της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774)– ήρθαν σε επαφή με τον έξω από τα όρια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κόσμο, γνώρισαν τα κοινωνικο-πολιτικά ρεύματα της εποχής, συναντήθηκαν με τους αρχαιολάτρες καθηγητές στα πανεπιστήμια της Δύσης, με τους εμπόρους-επιχειρηματίες στα λιμάνια και τα χρηματιστήριά της, απέκτησαν προσωπικές φιλίες, –και εδώ as θυμηθούμε τον Κοραή και τον κύκλο του στο Παρίσι, τον Ιγνάτιο, μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας και τον δικό του κύκλο στην Πίζα– που όλα αυτά μαζί συνέβαλαν ουσιαστικά να ξαναεμφανιστεί

▲ Ο Σατωμπριάν μπροστά στα ερείπια της Χαλκηδόνας, τελευταίο σταθμό του ταξιδιού του στην Ανατολή, στα 1806-7. Η απήχηση που έλαβε η δημοσίευσή (1811) του Οδοιπορικού του συνέβαλε στην καλλιέργεια και διαμόρφωση φιλελληνικών αισθημάτων στις παραμονές της Επανάστασης.

το «ελληνικό γένος» στο διεθνές προσκήνιο, όχι πια ως ένα χριστιανικό μιλέτ, αλλά ως συγκεκριμένη εθνότητα, τα λαϊκά τραγούδια της οποίας προκάλεσαν αρκετά πρώιμα το ενδιαφέρον των Γερμανών προρομαντικών και ρομαντικών, και μάλιστα τον ενθουσιασμό του Goethe, που είχε ενδιαφερθεί για τη συλλογή των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών του W. von Haxthausen (1815). Η τελική πράξη, ο μεγάλος Ξεσηκωμός θα αποτελέσει τον καταλύτη για να εκφραστούν τα αισθήματα και να πάρουν σχήμα και υπόσταση τα οράματα, που ασφαλώς μέσα από τον γραπτό λόγο, τη ρητορεία, την έξαρση και την ανθρωπιστική φιλαλληλία επηρέασαν σε ένα βαθμό τη διεθνή διπλωματία.

Φιλάρχαιες φωνές

Το σημείο εκκίνησης της φιλελληνικής λογοτεχνίας στο πλαίσιο όσων αναφέρθηκαν παραπάνω θα μπορούσε να τοποθετηθεί στα μέσα του 18ου αι., όταν αρχίζουν να ακούγονται ορισμένες φιλάρχαιες φωνές εναντίον του δεσποτισμού που αφάνισε την Ελλάδα. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ο Βολταίρος, που αν και δεν συνέθεσε κανένα σχετικό κείμενο, επανέρχεται συχνά στην πυκνή αλληλογραφία του, ιδίως στις επιστολές του προς την Αικατερίνη Β΄ της Ρωσίας, στο θέμα της Ελλάδας και των «φτωχών Ελλήνων». Ο μαθητής του J.-Fr. La Harpe θα παρουσιάσει μια πρώιμη ποιητική φιλελ-

ληνική σύνθεση με τίτλο *Περί των αρχαίων και νέων Ελλήνων* (Sur les Grecs anciens et modernes, 1772), εμπνευσμένη, καθώς φαίνεται, από το περιηγητικό σύγγραμμα του P. A. Guys, με τον αντίστοιχο τίτλο: *Φιλολογικό ταξίδι στην Ελλάδα ή Επιστολές περί των αρχαίων και νέων Ελλήνων, με παράλληλη θεώρηση των εθίμων τους* (Voyage littéraire de la Grèce ou Lettres sur les Grecs anciens et modernes, avec un parallèle de leurs mœurs, 1771). Την ίδια εποχή ο ευρωπαϊκός κλασικισμός που αντιμετώπιζε ευνοϊκά την αναγέννηση του Ελληνισμού θα παρουσιάσει πλήθος λογοτεχνικών κειμέ-

νων που διαβάστηκαν πολύ, φέρνοντας την Ευρώπη σε επικοινωνία με την ελληνική αρχαιότητα και συντελώντας αποφασιστικά στη διαμόρφωση του φιλελληνικού ρεύματος, χωρίς αναγκαστικά να έχουν επιζητήσει ενσυνείδητα να το καλλιεργήσουν. Ενδεικτικά απαριθμούνται: το μυθιστόρημα του Γερμανού J. J. Heinse (Ardinghello και τα ευτυχισμένα νησιά, 1787) που, τοποθετημένο στη νεότερη Ελλάδα, πραγματεύεται ποιητικά το θέμα του διαμελισμού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το πολύτομο, αλλά και πολυδιαβασμένο, *Ταξίδι του Νέου Ανάχαρη στην Ελλάδα τον τέταρ-*

▲ Ο Πουκεβίλ (1770-1873) σε προσωπογραφία (λιθογραφία) φιλοτεχνημένη από τον Ντεπρέ. Για τους Ευρωπαίους φιλέλληνες συγγραφείς που δεν είχαν άμεση γνώση της ελληνικής πραγματικότητας τα ταξιδιωτικά συγγράμματα του Πουκεβίλ στάθηκαν σημαντική πηγή πληροφόρησης, καθώς είχαν μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες και γνώρισαν μάλιστα επανειλημμένες εκδόσεις.

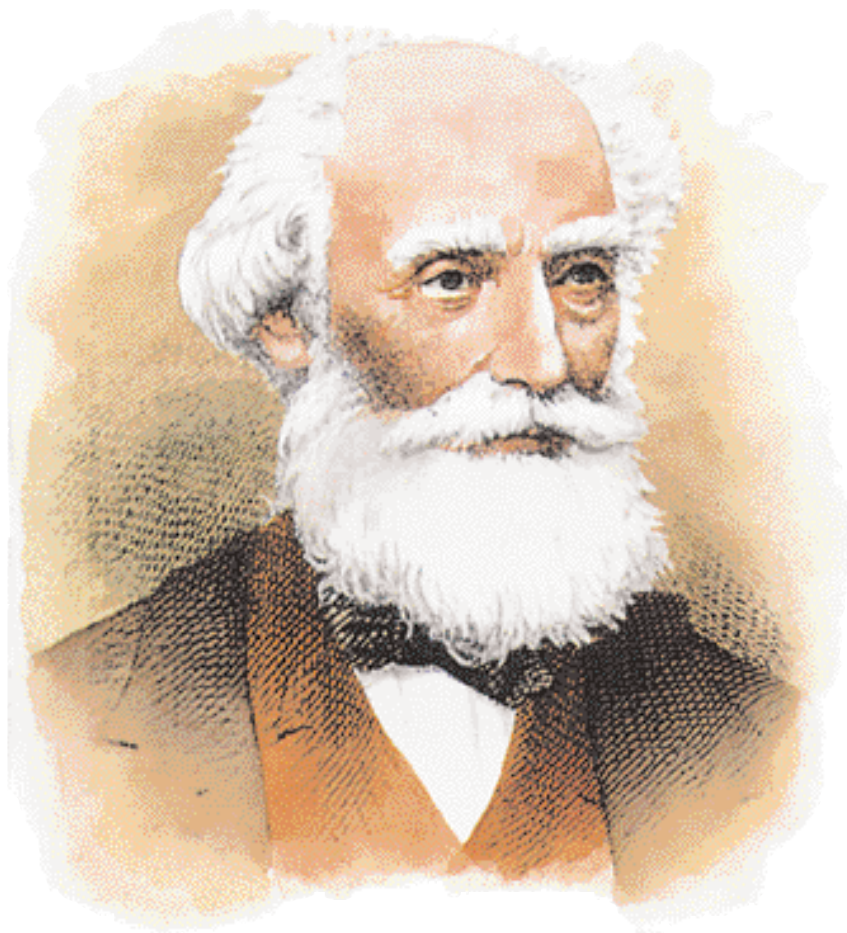
◀ **Ο Κιονταχής οδηγεί στη σφαγή δεκαοκτώ φιλέλληνας που αιχμαλώτισε στη μάχη της Αθήνας. (Γερμανική γκραβούρα. Μουσείον Μπενάκη). Δεν είναι πολλοί οι πρόθυμοι που δίνουν και τη ζωή τους ακόμη για την απελευθέρωση ή την αυτοδιάθεση, όπως λέμε σήμερα, αλλοθνών. Ο πόλεμος της αμερικανικής Ανεξαρτησίας και η Γαλλική Επανάσταση στη συνέχεια, στάθηκαν οι γενεσιουργές αιτίες που λειοώρησαν ως χιονοστιβάδα για την αυτοδιάθεση αρχικά των ευρωπαϊκών εθνοτήτων. Μια από τις πρώτες και η ελληνική, αφού οι τότε Ευρωπαίοι κινήθηκαν περισσότερο από ηθικό χρέος απέναντι στον ελληνικό κλασικισμό. Από τους πρώτους που διεγείρονται είναι οι άνθρωποι του πνεύματος: συγγραφείς, καλλιτέχνες, κλασικοί φιλόλογοι κ.λπ. Οι πολιτικές φνοιογνωμίες της εποχής, εκτός εξαιρέσεων, αναγκάστηκαν να ακολουθήσουν, συμβάλλοντας στη συνέχεια στη διενθέτηση του ελληνικού ζητήματος.**

το αιώνα π.Χ. (1788), σε μορφή αφηγηματικού οδοιπορικού, του Γάλλου αρχαιολόγου αββά J. J. Barthelémy, το οποίο μεταφράστηκε ευρύτατα –και στα ελληνικά από τον Ρήγα και τον κύκλο του, το 1796– και ξεχώρισε χάρη στην εξακριβωμένη ιστορική πληροφορία που πρόσφερε και τη λεπτομερειακή περιγραφή του αρχαίου βίου. Θα ακολουθήσει και άλλο γαλλικό, πιο ευκολοδιάβαστο, μυθιστόρημα με θέμα την αρχαιότητα «Το Ταξίδι του Αντήνορος στην Ελλάδα» του βαρόνου de Lantier, ενώ ο ολλανδικός καταγωγής Thomas Hope θα συνθέσει τότε, αλλά θα δημοσιεύσει αργότερα στα αγγλικά

Ο φιλελληνικός γραπτός λόγος τόνωσε το ηθικό των επαναστατημένων

(Λονδίνο, 1819) το τρίτομο μυθιστόρημά του *Αναστάσιος ή Αναμνήσεις ενός Έλληνα*, γραμμένες στα τέλη του 18ου αι., προσφέροντας μια ολοκληρωμένη και επίκαιρη εικόνα της νεοελληνικής ζωής. Ελπίδες για την ελληνική πολιτική αποκατάσταση διατυπώνονται και μέσα από το λυρικό μυθιστόρημα *Υπερίων ο ερημίτης στην Ελλάδα* (1797) του ελληνολάτρη Γερμανού ποιητή Fr. Hölderlin, που καθώς μαρτυρείται, όταν το συνέθετε κρατούσε στα χέρια του το βιβλίο του Choiseul-Gouffier. Από εδώ και πέρα η Ελλάδα θα περάσει και στις συνθέσεις αναγνωρισμένων συγγραφέων, που συμβάλουν οπωσδήποτε στο φιλελληνικό ρεύμα που γεννιέται. Ο Σίλλερ, ο Κοτζεμπούε καταλέγονται ανάμεσά τους. Η σύνθεση του τελευταίου, *Τα ερείπια των Αθηνών*, γραμμένη στα 1812, αν

και κρίθηκε μέτρια, γνώρισε μεγάλη επιτυχία χάρη στη μουσική που συνέθεσε γι' αυτήν ο Μπετόβεν. Όμως τη γνωριμία της κλασικής αρχαιότητας σε συνδυασμό με εκείνη της σύγχρονης Ελλάδας και το ενδιαφέρον που αναπτύχθηκε για την τελευταία, θα την κάνει το ευρωπαϊκό κοινό μέσα από την πλούσια περιφηγτική λογοτεχνία· ειδικότερα οι Γάλλοι, από τον γνωστό Οδοιπορικό από το Παρίσι στην Ιερουσαλήμ (1811) του κορυφαίου λογοτέχνη Fr. René de Chateaubriand. Με την εξαιρετική υποδοχή που έλαβε το έργο αυτό ο Σατωβριάνδος συνέβαλε ουσιαστικά στη διαμόρφωση του φιλελληνικού αισθήματος και κατέκτησε τον τίτλο του μεγάλου φιλέλληνα, αν και στο Οδοιπορικό του δεν διακρίνει κανείς κάποια φιλελληνική διάθεση. Όπως σημείωνε στον Πρόλογό

▲ **Ανάμεσα στους φιλέλληνες βρίσκονται και οι δύο πρώτοι ιστορικοί της Επανάστασης. Σκότιοι και οι δύο συμμετείχαν ενεργά στα γεγονότα. Αριστερά ο Γόρμας Γκόρντον (1788-1841), μεταφέροντας πολεμικό υλικό, έλαβε μέρος ως επικεφαλής μικτού τάγματος στην πολιορκία της Τρίπολης και αργότερα (1827) στις επιχειρήσεις της Αθήνας. Εγγραφε δίτομη ιστορία των γεγονότων από τις πλέον έγκυρες. Δεξιά ο Τζορτζ Φίνλεϊ (1799-1875), κατέβηκε και συμμετείχε στον αγώνα από το 1823. Μετά την απελευθέρωση έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στην Αθήνα, δουλεύοντας ως ανταποκριτής των «Τάιμς του Λονδίνου». Εγγραφε αρκετά έργα σχετικά με την Ελλάδα και βέβαια «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης». Με ανάθεση του Γιαν. Βλαχογιάννη ο Αλέξ. Παπαδιαμάντης ολοκλήρωσε τη μετάφραση τόσο του Γκόρντον (1904) όσο και του Φίνλεϊ (1908) χωρίς, ωστόσο, να εκδοθούν ποτέ. Με επιμέλεια του Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου αναμένεται η έκδοσή τους (πηγή: Συλλογή Κων/νου Κομμουνδουρέα).**

του, κίνητρο για το ταξίδι του ήταν «η συλλογή εικόνων» για το συγγραφικό του έργο. Τον τίτλο του φιλέλληνα οφείλει στη μετέπειτα πολιτική του μεταστροφή και το συνακόλουθο περίφημο *Υπόμνημα περί της Ελλάδος* (Note sur la Grèce, 1825) που, διερμηνεύοντας επάξια τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης, αποτέλεσε φιλελληνικό μανιφέστο στην κοινή συνείδηση. Τότε είναι που θα επανεκδώσει το Οδοιπορικό του με καινούργιο πρόλογο, αντιπροσωπευτικό της νέας του, φιλελεύθερης και φιλελληνικής, στάσης.

Μπάουρον

Ευτυχώς σύμπτωση προς τη φιλελληνική κατεύθυνση, οφειλόμενη στη λογοτεχνική του φήμη, αλλά και στις φιλελεύθερες ιδέες του, είναι και η περίπτωση του λόρδου Μπάουρον, παρόλο που δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ακόμα ως ενσυνείδητος φιλέλληνας. Είχε μάλιστα χαρακτηριστεί από ορισμένους ως φιλότουρκος, στα χρόνια που πρωτοπεριηγήθηκε την Ελλάδα και την Ανατολή (1809-1811). Ωστόσο, με την ποίησή του, την τόσο γεμάτη από τη γνώριμή του για ελληνική πραγματικότητα, από την οποία και αντλεί τη θεματική και τα πρότυπα της έμπνευσής του, ο Άγγλος ποιητής επισκίασε τους άλλους συμπατριώτες του, που είχαν και εκείνοι ψάξει την κλασική γη. Αν, προεπαναστατικά, η μπαλάντα του Child Harold's Pilgrimage, αλλά και το σύνολο έργου του Μπάουρον που γρήγορα διαδόθηκε σε όλη την Ευρώπη, αποτέλεσε αστείρευτη πηγή και

όχημα για τη διάδοση του ολοένα αυξανόμενου ενδιαφέροντος προς την ελληνική υπόθεση, ο ίδιος ο ποιητής (που στα 1812 είχε παροτρύνει τους Έλληνες να πάρουν στα χέρια τους την πρωτοβουλία για την τύχη τους), θα το ενδυναμώσει στη συνέχεια με την προσωπική του παρουσία στο θέατρο του πολέμου της ελληνικής ανεξαρτησίας και με τον θάνατό του στο Μεσολόγγι: θα γίνει έτσι η συνισταμένη ανάμεσα στην πνευματική έκφραση και στην πράξη του κινήματος που πήρε το όνομα «φιλελληνισμός».

Το ευρύ αυτό κίνημα της κοινής γνώμης που διαμορφώθηκε ποικιλότροπα στην ευρωπαϊκή συνείδηση —και ακολούθησε τη «βυρωνομανία» στη Β. Αμερική—, απλώθηκε σε κάθε πτυχή του καθημερινού βίου, από τη λογοτεχνία και την τέχνη, στην αρχιτεκτονική, την ενδυμασία, τα αντικείμενα της καθημερινής χρήσης και εξέφρασε τη θέληση των λαών να συμπαρασταθούν έμπρακτα στο εν εξελίξει ιστορικό αυτό γεγονός, που συμβόλιζε στα μάτια τους τον αγώνα κατά του δεσποτισμού, υπέρ της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, με μια λέξη υπέρ της ελευθερίας.

Ρομαντικό κίνημα

Ακριβώς αυτός ο αγώνας ελευθερίας αποτέλεσε σημαντική πηγή έμπνευ-

σης για τη λογοτεχνία της εποχής, την οποία είχε βαθιά σφραγίσει ο βυρωνισμός. Με τη μεσολάβηση του Μπάουρον περνούμε από τους πρόδρομους συγγραφείς, σε εκείνους που εμπνεύστηκαν άμεσα από τον ελληνικό πόλεμο της Ανεξαρτησίας. Αν η κλασική

παιδεία είχε ήδη δώσει τα πρότυπα για την ελευθερία της σκέψης και για την αξιοπρέπεια του ατόμου, το ρομαντικό κίνημα, πιστεύοντας στην πράξη και την πρόοδο, έρχεται τώρα να υποστηρίξει δυναμικά και με έξαρση την ελευθερία σε όλα τα επίπεδα: το πολιτικό, το

θρησκευτικό, το κοινωνικό, το ηθικό, το καλλιτεχνικό, το εθνικό. Ετσι οι κάθε λογής προσπάθειες των λαών για την απόκτηση ή αποκατάσταση της εθνικής τους ανεξαρτησίας βρίσκουν άμεση απήχηση στον ενθουσιασμό των ρομαντικών και στο πάθος τους για την ελευθερία.

Σε αυτό το γενικό πλαίσιο εντάσσεται η πληθώρα της φιλελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής στα χρόνια του Αγώνα. Θα πρέπει οπωσδήποτε να επισημανθεί ότι οι συγγραφείς που δεν είχαν άμεση γνώση της ελληνικής πραγματικότητας, αντλούσαν συνήθως τις πληροφορίες τους από τις δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις και τις περιγραφές των περιηγητών ή όσων βρέθηκαν στο θέατρο του πολέμου και μετά την επιστροφή τους δημοσί-

Τα φιλελληνικά κείμενα δεν είναι μόνο για αυταρέσκεια, αλλά και για σπουδή αυτοσυνείδησης

ευσαν τις αφηγήσεις τους. Ανάμεσα στα συγγράμματα που στάθηκαν σημαντική πηγή πληροφόρησης υπήρξαν τα ταξιδιωτικά έργα του Fr. Rouqueville και η Ιστορία της αναγεννηθείσης Ελλάδος (Histoire de la régénération de la Grèce, 1824) με τις επανεκδόσεις και μεταφράσεις τους. Ξεχωριστή επίδραση στη φιλελληνική λογοτεχνία είχε επίσης η έκδοση των Ελληνικών δημοτικών τραγουδιών (1824-1825), που δημοσίευσε ο Γάλλος Claude Fauriel. Οχι μόνο μεταφράστηκαν ή παραφράστηκαν σε πολλές γλώσσες, είτε ολόκληρη η συλλογή, είτε επιλεκτικά ορισμένα τραγούδια, και έγιναν παγκοίως γνωστά, αλλά το σημαντικότερο, αποτέλεσαν επίσης πηγή έμπνευσης καταξιωμένων ρομαντικών ποιητών.

Πολλαπλοί τρόποι

Τέλος, μιλώντας στατιστικά, διαπιστώνεται από τη σχετική βιβλιογραφική καταγραφή ότι το φιλελληνικό κίνημα βρήκε την έκφραση του, όχι μόνον τη λογοτεχνική (υπομνήματα, εκκλήσεις, πολιτικά και θρησκευτικά φυλλάδια, ιστορικά συγγράμματα, βιογραφίες ηρώων, αφηγήσεις από αυτόπτες μάρτυρες του ελληνικού αγώνα στα οποία μπορούν να προστεθούν ποικίλα δείγματα γραπτού λόγου και απεικόνισις, όπως πανοράματα, προγράμματα παραστάσεων, γεωγραφικοί χάρτες, εγχειρίδια εκμάθησης της νεοελληνικής γλώσσας, λεξικά, περιοδικές εκδόσεις, λιθογραφίες υπομνηματισμένες κ.ά.) σε πολλές χώρες. Για την περίοδο 1821-1833 η Γαλλία παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό ποιημάτων, μυθιστορημάτων, θεατρικών έργων. Ακολουθούν τα γερμανικά κρατίδια και τρίτη στη σειρά, με αρκετή διαφορά, η Αγγλία. Ξεχωρίζει, βέβαια, εδώ το ποίημα Hellas (1821) του Shelley, ο οποίος είχε γνωρίσει προσωπικά τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο στην Πίζα. Στον κατάλογο των χωρών όπου καταγράφονται φιλελληνικές εκδόσεις συγκαταλέγονται η Ελβετία, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και τα ιταλικά κράτη, που απασχολημένα με το πρόβλημα της ενοποίησής τους και κάτω από την αυστριακή κυριαρχία δεν ήταν σε θέση να εκφραστούν ελεύθερα σε εκείνα τα χρόνια. Η φιλελληνική τους λογοτεχνία θα αναπτυχθεί αργότερα στο πλαίσιο των δικών τους απελευθερωτικών αγώνων. Λίγες πρωτότυπες εκδόσεις και συνθήως μεταφράσεις έργων φιλελληνικού περιεχομένου κυκλοφορούν και στις Κάτω Χώρες, την Πολωνία, τα Σκανδιναβικά κράτη, την Ισπανία και τέλος τη Ρωσία. Αν και σε πολύ μικρή κλίμακα, ιδίως αν ληφθεί υπόψη το πληθυσμιακό μέγεθος της χώρας αυτής και η θρησκευτική συγγένεια των δύο λαών, η περιορισμένη γραπτή φιλελληνική έκφραση που προφανώς οφείλεται στην επίσημη πολιτική της Ρωσίας την ταυτισμένη με τις αρχές της Ιερής Συμμαχίας, καλύπτεται από τη λογοτεχνική παραγωγή του μεγάλου ρομαντικού ποιητή Πούσκιν· έχοντας «δυσμενώς» μετατεθεί στη Βεσσαραβία το 1820 εξαιτίας της Ωδής στην ελευθερία, βρήκε αργότερα κατανόη-

ση και αποδοχή από τον νέο τσάρο Νικόλαο.

Τόνωση του ηθικού

Παραμένει, τέλος, το ερώτημα αν όλη αυτή η φιλελληνική παραγωγή επέδρασε ουσιαστικά στη θετική εξέλιξη του Αγώνα. Όπως και να έχουν τα πράγματα μπορούμε να πούμε ότι με την ενθουσιώδη της συμπαράσταση κράτησε όσο το δυνατό ψηλά το ηθικό των αγωνιζόμενων Ελλήνων που δεν αισθάνθηκαν απομονωμένοι· τουναντίον μάλιστα αντιλαμβάνονταν από τις πολλαπλές ποιητικές και λογοτεχνικές εξάρσεις ότι οι μεγάλες στιγμές του Αγώνα τους –η Χίος, το Μεσολόγγι, το Ναυαρίνο– και οι ηρωικοί τους εκπρόσωποι –ο Κανάρης, ο Μπότσαρης κ.ά.– είχαν αποτελέσει πηγές έμπνευσης αλλά και παραλληλισμού με τους αρχαίους προγόνους, τον Λεωνίδα, τον Μαραθώνα, τη Σαλαμίνα, τις Θερμοπύλες. Με αυτόν τον τρόπο έπαρναν πια και την ισότιμη θέση που πίστευαν ότι τους αναλογούσε ανάμεσα στην ευρωπαϊκή οικογένεια. ❀

▲ Φιλελληνικό πιάτο με θέμα (πορτρέτο) τον Λόρδο Βύρωνα. Καταξιωμένος στο κίνημα του ευρωπαϊκού ρομαντισμού ο Βύρων, με τον θάνατό του στο Μεσολόγγι στις 19 Απριλίου 1824, στην καρδιά δηλαδή της Επανάστασης, προσέφερε πολλά περισσότερα απ' ό,τι ζων. Από τους Ευρωπαίους θεωρήθηκε ως ιδανική προσομοίωση του ρομαντισμού και αναζωπύρωσε, οδηγώντας το φιλελληνικό ρεύμα της Ευρώπης στο απόγειό του.